

סימן יט

תקנתו של קרבן פסח שנפסל: פסח שני או השלמה מיידית?

פתיחה

בכמה מקומות בדברי חז"ל והרמב"ם, ישנה התייחסות למקרים של פסול בקרבן פסח. הכלל הוא שפסול שאירע לפני זריקת הדם מעכב את הקרבן ומצריך את בעליו להקרבה חוזרת, ואילו פסול שאירע לאחר זריקת הדם אינו מעכב בדיעבד.

לאור זאת יש לדון, האם במקרה של פסול שמעכב בדיעבד, ניתן לתקן ולהביא באופן מיידית קרבן חלופי במקום הראשון, או שיש צורך להמתין דווקא לפסח שני. בהשקפה ראשונה נראה שפסול שאירע בו פסול הוא כמי שאינו, ולפיכך אם בני החבורה יכולים להביא קרבן חלופי במקומו או להימנות על פסח של חבורה אחרת שעדיין לא נשחט, עליהם לנהוג כך. אולם בכמה מקורות נאמר שבמקרים כאלו יש לעשות פסח שני, ויש לדון מה הסיבה לכך: האם מקורות אלו התכוונו בדווקא לפסח שני ולא ראשון? האם הם יצאו מנקודת הנחה מעשית-מקומית, שבאותם מקרים שנזכרו בהם, כבר לא יתאפשר להביא פסח ראשון, ולכן הצריכו לעשות פסח שני? או סיבה אחרת?

להלן יובאו המקרים שבהם חז"ל והרמב"ם חייבו או פטרו מעשיית פסח שני בעקבות פסול שאירע בקרבן¹, ולאחר כל מקרה תיבחן הסיבה לכך שהחיוב העומד לדיון הוא עשיית פסח שני ולא הבאת קרבן חלופי לפסח ראשון באופן

1. לא יצוינו מקרים של מניעה מצד האדם לעשות פסח ראשון במועדו (שבזה עסק הרמב"ם בעיקר בפרקים ה-ז), שכן כל דיונו לא קיים אלא באדם שמצד עצמו יכול לעשות פסח ראשון, ורק פסחו נפסל.

פסח לה' | סימן יט
תקנתו של קרבן פסח שנפסל: פסח שני או השלמה מיידית?

מיידית. לאחר מכן יובא מקרה אחד שבו דן הרמב"ם על השלמה מיידית של פסח ראשון.

א. מקרים שבהם דנו על עשיית פסח שני ולא על השלמה מיידית של פסח ראשון

א. קרבן שנמנו עליו רבים עד שאין בו כזית לכל אחד

נאמר בגמרא (פסחים עח, ב):

תניא, נמנו עליו חבורה אחת, וחזרו ונמנו עליו חבורה אחרת – ראשונים שיש להן כזית, אוכלין ופטורין מלעשות פסח שני; אחרונים שאין להם כזית, אין אוכלין וחייבין לעשות פסח שני. רבי נתן אומר: אלו ואלו פטורין מלעשות פסח שני, שכבר נזרק הדם.

וברמב"ם (הל' קרבן פסח ב, יד):

עד כמה נמנים על הפסח, עד שיהיה בו כזית לכל אחד ואחד. ונמנין עליו ומושכין את ידיהן ממנו, עד שישחט. כיון שישחט, אינו יכול למשוך את ידו, שהרי נשחט עליו. נמנו עליו, וחזרו אחרים ונמנו עליו – ראשונים שיש להם כזית, אוכלים, ופטורים מלעשות פסח שני; ואחרונים שרבו עד שלא נמצא בו כזית לכל אחד, אינן אוכלין, וחייבין לעשות פסח שני.

במקרה זה ניתן להבין שהסיבה לכך שדנו על פסח שני ולא על פסח ראשון חלופי היא שכמות הבשר המדויקת שיש בקרבן לא הייתה ידועה בזמן ההימנות, ואף לא בזמן השחיטה וזריקת הדם, וככלל שנאמר בכמה מקומות בש"ס (יומא ו, א ועוד) דלאו ברשיעי עסקינן, וגם בנידוננו נראה בפשטות שלא מדובר באנשים שנמנים על קרבן בדיעה שלא יקבלו כזית, אלא נמנו בסתמא, ורק כאשר הסבו לאכול את הקרבן, התברר שאין בו כזית לכל אחד. ומצוות האכילה אינה אלא בליל ט"ו ולא מבעוד יום (רמב"ם ח, א; ח, ד-ה), כך שבשעה שהדבר התברר, כבר לא נותרה אפשרות לעשות פסח ראשון חלופי, שמצוותו ביום י"ד (רמב"ם א, א-ב). ואין הכי נמי שאם היו מגלים מבעוד יום שאין כזית

לכל אחד, היו האחרונים מתחייבים בעשיית פסח ראשון חלופי בקרבן חדש או בהצטרפות לחבורה אחרת שקרבנה עדיין לא נשחט. ודיברו הברייתא והרמב"ם בהווה, שהדבר מתגלה בשלב מאוחר יחסית, שבו כבר אין תקנה אלא פסח שני.

ב. משלח ושליחו ששכחו אם השליחות הייתה לשחוט גדי או טלה

נאמר במשנה (פסחים פח, ב):

האומר לעבדו: צא ושחוט עלי את הפסח – שחט גדי יאכל, שחט טלה יאכל. שחט גדי וטלה, יאכל מן הראשון. שכח מה אמר לו רבו – כיצד יעשה, ישחט טלה וגדי ויאמר: אם גדי אמר לי רבי – גדי שלו וטלה שלי, ואם טלה אמר לי רבי – הטלה שלו וגדי שלי. שכח רבו מה אמר לו – שניהן יצאו לבית השריפה, ופטורין מלעשות פסח שני.

ובגמרא (שם) נוסף:

אמר אביי: לא שנו אלא ששכח אחר זריקה, דבעידנא דאיזריק דם הוה חזי לאכילה. אבל שכח לפני זריקה, דכי איזריק דם לא הוה חזי לאכילה – חייבין לעשות פסח שני.

והרמב"ם (הל' קרבן פסח ג, ב) כתב:

האומר לשלוחו: צא ושחוט עלי את הפסח, וקבע לו גדי או טלה, ושכח מה אמר לו רבו – הרי זה שוחט גדי וטלה, ואומר: אם גדי אמר לי, גדי שלו וטלה שלי; ואם טלה אמר לי, טלה שלו וגדי שלי. שכח השולח מה אמר לו – שניהן יצאו לבית השריפה. ואם שכח השולח קודם שיזרק הדם, חייבין לעשות פסח שני. שכח אחר שנזרק הדם, פטורין מלעשות פסח שני.

האחרונים נדרשו לשאלה מדוע המשנה דנה על עשיית פסח שני ולא על השלמת פסח ראשון, וכתבו כמה הסברים לכך.

פסח לה' | סימן יט
תקנתו של קרבן פסח שנפסל: פסח שני או השלמה מיידית?

צל"ח: דווקא בפסח שני ניתן להקדימו לתמיד ולהתנות שאם אינו פסח יהיה שלמים

הצל"ח (שם ד"ה ופטורין) כתב:

ויש לדקדק דאטו מי לא משכחת לה ששכח רבו בעוד יום ערב פסח, ולמה אמר פטורים מלעשות פסח שני, וסתם הוה ליה למימר ופטורים מלעשות פסח אחר. ונראה דלרבותא נקט פסח שני, דלא מיבעיא בו ביום בערב פסח, ודאי אי אפשר שיביאו פסח אחר, שהוא ספק חולין בעזרה. ולהתנות בשלמים אי אפשר, שהרי כבר הוא אחר תמיד של בין הערבים, ועליה השלם כל הקרבנות כולם. אלא אפילו פסח שני, שכתבו בתוס' ביומא דף כ"ט [ע"ב] בסוף ד"ה אלא אפילו וכו', שהבירה בידו להקדימו קודם תמיד של בין הערבים – אפילו הכי פטורים.

הצל"ח הסביר שהצד לחייב בפסח שני גדול מהצד לחייב בפסח ראשון, משום שבפסח שני ניתן להתנות שאם אינו פסח יהיה שלמים, ולהקריבו קודם תמיד של בין הערביים. אפשרות זו אינה קיימת בפסח ראשון, משום שהספק התעורר לאחר שכבר נשחט פסח ראשון, והתמיד נשחט עוד לפניו. ואין להקריב שלמים אחר תמיד של בין הערביים, שהרי רק קרבן פסח קרב אחר תמיד של בין הערביים, ולא שלמים (פסחים נח, א-ב).

לכאורה יש קושי בהסבר זה, שכן מפשטות המשנה נראה שהפטור הוא מפסח שני גמור ולא מחובת התנאה, שלא נזכרה כלל במשנה. ורק הגמרא דנה באפשרות שתהיה חובת התנאה, ולא במקרה של המשנה אלא במקרה אחר של פסחים שנמצאה יבלת באחד מהם, וכדלקמן. ובשלמא במקרה שבו דנה הגמרא להדיא על התנאה, שפיר יש לומר שזו הסיבה שדנו על פסח שני, וכדברי הירח האיתנים דלקמן, אך להעתיק זאת למקרה שבו לא נזכר תנאי לא במשנה ולא בגמרא, זה לכאורה דוחק.²

2. יצוין כי שאלת שייכות עשה דהשלמה בפסח שני נידונה בתוס' הר"י שירליאון (פסחים פט, א ד"ה ונטרחו; ויעו"ש בהערה 5 במהד' הרב בלוי).

תפארת ישראל: היה מקום לומר שפטורים מפסח ראשון משום שכבר הוקבעו בקרבן הפסול, וחייבים רק בפסח שני

הסבר אחר כתב בתפארת ישראל (פסחים ח, ב יכין אות טו):

ונראה לי דמדלא קאמר סתם 'ופטורין מלעשות פסח', אין לדייק דדוקא מפסח שני פטורין, הא בפסח ראשון רשאיין להביא אחר כשיש עוד פנאי להביאו, דמ"ש דכיון דנפטר כל אחד מהן בחד מהנד, ואכילת פסחים אינו מעכב (כש"ס עח, ב), אם כן אינו יכול להביא אחר, מחשש חולין בעזרה. אלא לרבותא נקט פסח שני, דלא מבעייה פסח ראשון אחר דאסור להביא, דהרי משנשחטו ב' הספיקות אסורין למשוך ידן מהם, ולהמנות על אחר (כמשנה ט' פרק ט'), אבל פסח שני סלקא דעתך אמינא דהוה ליה כנאנס ולא עשה הראשון, יעשה שני, כלקמן ריש פרק ט', קא משמע לן.

התפארת ישראל מעלה ושולל את האפשרות שבמקרה של שכחה לאחר הזריקה, הפטור הוא דווקא מפסח שני ולא מפסח ראשון חלופי. וטענתו היא שאם אכן יש פטור מפסח שני, הרי שהבאת פסח חלופי – בין בי"ד באייר ובין בי"ד בניסן – מהווה הבאת חולין לעזרה. ולכן מסביר התפארת ישראל שיכולה להיות הוה אמינא שאמנם הקרבן לא עלה לבעליו ('כנאנס ולא עשה'), אך אין לו תקנה בפסח ראשון, משום שלאחר השחיטה אסור להימנות על קרבן אחר, ולעולם יש צורך בפסח שני. ולכן השמיעה המשנה שאין צורך אפילו בשני.

לכאורה יש שני קשיים בהסבר זה: ראשית, האפשרות שמחד גיסא לא יוצאים ידי חובה בקרבן זה ומאידך גיסא ההימנות עליו מונעת מהבאת קרבן חלופי היא קשה. דמהיכא תיתי שהימנות שהתבררה כטעות תעמוד לרועץ בפני הבא להשלים את חובתו. ושנית, אם היא אכן עומדת לרועץ, לא ברור מה בין פסח ראשון לשני. ובפשטות נראה שכל הדין דמשנשחט אין מושכין ידם ממנו לא נאמר אלא בפסח כשר ולא בפסול.

ישועות מלכו: כל זמן שחיטת הפסח ייתכן שייזכרו

בישועות מלכו (על הרמב"ם שם) כתב:

תקנתו של קרבן פסח שנפסל: פסח שני או השלמה מיידית?

ואם שכח השולח חייבין לעשות פסח שני. משמע דוקא פסח שני חייבין לעשות, אבל אין יכולין לעשות פסח אחר בערב פסח ראשון, דשמא יזכור המשלח ונמצא הפסחים ראשונים כשרים, והוה ליה הפסח האחר חולין בעזרה. לכן צריכין להמתין עד אחר זמן שחיטת הפסח, שלא נזכרו, אגלאי מלתא למפרע שלא היה ראוי בשעת זריקה. ועיין מה שכתבתי בה"ד.

דהיינו, כל שלא עבר זמן שחיטת הפסח, ייתכן שהשולח ייזכר אם אמר לשחוט גדי או טלה, ובמקרה זה נמצאו שני הפסחים כשרים: אותו מין שביקש המשלח יעלה למשלח ולבני חברתו, והמין השני יעלה לשליח עצמו ולבני חברתו.

לכאורה יש קושי גם בהסבר זה, שכן מלשון הגמרא נראה שהמדד לחיוב בפסח שני הוא המצב בשעת זריקת הדם: 'שכח לפני זריקה, דכי איזריק דם לא הוה חזי לאכילה – חייבין לעשות פסח שני'. הרי שהקובע הוא המצב בשעת הזריקה,³ ופסח שבשעת הזריקה לא היה ראוי לאכילה נפסל. ונראה שאינו חוזר להכשרו אם הבעלים נזכרו לאחר מכן. ויתירה מזו, הדין הוא ששני הפסחים יצאו לבית השריפה, ובכך מוכרע סופית שאין הם ברי אכילה, וקשה לומר שאם לאחר שריפתם נזכר המשלח למה התכוון, הפסול מתבטל למפרע והקרבת מוכשר, כשכבר אין לפנינו שום בשר ואין שום משמעות ממשית להיזכרות. ובאמת הישועות מלכו לא כתב שהפסול מתבטל למפרע, אלא להיפך: שחלות הפסול עצמה היא בדרך 'אגלאי מילתא למפרע'. אך לכאורה גם זה קשה מלשון הגמרא, שתולה את הפסול במצב בשעת הזריקה. ועוד, שאם קרבן יכול להיפסל למפרע, אזי גם כששכח לאחר שנזרק הדם, היו צריכים להתחייב בפסח שני. וכן כתב בפטות המלכי בקודש (על הרמב"ם שם) שהפסול חל מיד בשעת הזריקה:

3. משמעות 'דכי' בלשון הקודש היא 'שכאשר'. ידוע הכלל שהמילה 'כי' משמשת בארבע לשונות (ר"ה ג, א ועוד). אחת מארבע הלשונות היא 'אי' דהיינו 'אם'. 'אם' זה שונה ממובנו בזמננו של דבר שספק אם יתקיים, שהרי משמעות אחרת מתוך הארבע היא 'ידילמא'. משמעות 'אם' היא 'אשר', או בקיצור: 'ש...'. (יעוין דברים ל, א; שפתי חכמים בראשית כד, לג הערה ק; מצודת דוד שופטים יג, יז; רד"צ הופמן דברים יח, ט; ועוד).

פסח לה' | סימן יט
תקנתו של קרבן פסח שנפסל: פסח שני או השלמה מיידית?

דבעינן דבשעת זריקה, דהוא עיקר הקרבן, יהיו יכולים לאכול ממש. ודוקא מחשבת אוכלין אין בזריקה, אבל כשאין לו אוכלין לגמרי בשעת זריקה, שהיא עיקר הקרבן – פשיטא דמעכבי בה, וחייבין לעשות פסח שני.

הרב שמחה פרידמן: ניתן להניח שעבר זמן מה מהשחיטה ועד המפגש בין השליח לשולחיו

הסבר אחר הציע הרב שמחה פרידמן שליט"א, והוא שמכיוון שמדובר בחבורה ששלחה שליח לשחוט עבורה את הפסח בעזרה, אזי בסתמא דמילתא ניתן להניח שעבר זמן מה מהשחיטה ועד למפגש שבין השליח לשולחיו, ועד שנודע לבני החבורה על התקלה, כבר הסתיים היום או קרוב להסתיים היום, וכבר לא נותרה אפשרות לשחוט פסח נוסף מבעוד יום.

הרב הלל בן שלמה שליט"א הוסיף וכתב לי דברים המרחיבים את דברי הרב פרידמן הנ"ל ומחילים אותם על אזכורים נוספים של פסח שני, שיובאו לקמן. וכך כתב:

נראה להבין בפשטות, שאין הכי נמי, אם נזכרו בזמן, ניתן לעשות פסח ראשון במקום הפסח שנפסל. כך יש לבאר בירושלמי, וכן בשאר המקומות. אלא שהנחת היסוד היא שבזמן כזה קצר, אחרי שלאדם נפסל הפסח, הוא אינו מספיק למצוא פסח אחר להימנות עליו בזמן, בשביל שיצא ידי חובת הפסח כעת.⁴

ג. חבורה שאבד פסחה וחל בלבול במינוי השליח

נאמר במשנה (פסחים צח, ב; וברמב"ם הל' קרבן פסח ג, ד-ו):
חבורה שאבד פסחה, ואמרו לאחד: צא ובקש ושחוט עלינו. והלך ומצא ושחט, והם לקחו ושחטו. אם שלו נשחט ראשון – הוא אוכל משלו, והם אוכלין עמו

4. [בשולי דברי הרב הלל, יצוין שהשפת אמת (פסחים פט, א ד"ה בא"ד וי"ל) העלה אפשרות לפרש את האופן שבו יש להביא פסח שני במקרה דלקמן, של חמישה פסחים שנמצאה יבלת באחד מהם, באופן שמפרישים בהמה לפסח שני בזמן שעדיין ניתן לעשות בו פסח ראשון. ויעוין בזה בשער הקרבן (פ"י הערה 25 ד"ה ובשפת).]

משלו. ואם שלהן נשחט ראשון – הם אוכלין משלהן, והוא אוכל משלו. ואם אינו ידוע איזה מהן נשחט ראשון, או ששחטו שניהם כאחד – הוא אוכל משלו, והם אינם אוכלין עמו. ושלהן יצא לבית השריפה, ופטורין מלעשות פסח שני. אמר להן: אם אחרתי צאו ושחטו עלי, הלך ומצא ושחט, והן לקחו ושחטו. אם שלהן נשחט ראשון – הן אוכלין משלהן, והוא אוכל עמהן. ואם שלו נשחט ראשון – הוא אוכל משלו, והן אוכלין משלהם. ואם אינו ידוע איזה מהן נשחט ראשון, או ששחטו שניהם כאחד – הן אוכלין משלהן, והוא אינו אוכל עמהן, ושלו יצא לבית השריפה, ופטור מלעשות פסח שני. אמר להן ואמרו לו – אוכלין כולן מן הראשון. ואם אין ידוע איזה מהן נשחט ראשון – שניהן יוצאין לבית השריפה.⁵ לא אמר להן ולא אמרו לו – אין אחראין זה לזה.

עוד לפני הדיון בסיבה שהגמרא דנה בפסח שני ולא בהשלמה מיידית של פסח ראשון, יש לעמוד על כך שכבר בתיאור המקרה שבו דנה הגמרא, מונחת מיניה וביה מציאות של השלמה מיידית של הפסח שאבד. ומבואר שבני החבורה אינם ממתניים לפסח שני, ואף שייתכן שהמתנה זו תאפשר לחפש ולמצוא את הפסח האבוד, ותחסוך מהם מציאות של פסח שלא בזמנו שנעשה שלמים.

ונראה שהסיבה להוה אמינא להצריכם פסח שני דווקא, היא שהפסול אינו בגוף הקרבן, אלא בעצם העובדה שהקרבן לא נאכל כדבעי. וקמ"ל שמכיוון שהקרבן עצמו היה כשר בזמן השחיטה, אין צורך בפסח שני, דאכילה לא מעכבא. ונראה שמכיוון שכל ההוה אמינא להצריך פסח אחר אינה פסול בגוף הקרבן אלא עצם העובדה שהוא לא נאכל, ממילא אין מקום להצריך קרבן אחר בי"ד בניסן, שאז עדיין היה הקרבן כשר ועומד לאכילה, והבעיה מתעוררת רק משום שלא נאכל בזמן האכילה. קא משמע לן שהאכילה אינה מעכבת ואין כאן פסול. ובאמת הנימוק דאכילה לא מעכבא הוזכר במפורש בכמה ראשונים (רש"י פסול. ד"ה ופטורין מפסח שני, פסקי הרי"ד ד"ה ופטור, ר"י מלוניל ד"ה ופטורין מפסח שני, מאירי סד"ה אמר המאירי חבורה).

5. הרמב"ם הוסיף כאן: 'ופטורין מלעשות פסח שני'.

פסח לה' | סימן יט
תקנתו של קרבן פסח שנפסל: פסח שני או השלמה מיידית?

דברי הירושלמי

ואולם, בירושלמי (ט, ט) אמרו על משנה זו:
אמר ר' יוחנן: דר' נתן היא, דר' נתן אמר: יוצאין בזריקה בלא אכילה.

ופירש הפני משה:

אמר ר' יוחנן דר' נתן היא – הא דקתני ופטורין מלעשות פסח שני, כר' נתן דהתוספתא, והובא לעיל בפרק כיצד צולין בהלכה ה', דסבירא ליה יוצאין בזריקה בלא אכילה, וכלומר אף על פי שבשעת זריקה אינו עומד לאכילה, וכדלעיל שם.

ואכן בירושלמי לעיל מינה (ז, ה) נאמר שהדין שאם נטמא הבשר אינו זורק את הדם הוא דלא כר' נתן, דלר' נתן זורקים את הדם גם כשהקרבן אינו עומד לאכילה. ולפי זה, נמצא שהסבר הירושלמי למשנת חבורה שאבד פסחה אינו שהאכילה עצמה לא מעכבא, אלא שאפילו היתכנות אכילה בשעת זריקה לא מעכבא. ואם כך, אזי נמצא שהזמן שבו התעוררה הבעיה אינו זמן האכילה אלא זמן הזריקה, והדרה קושיה לדוכתה, מדוע נושא הדיון הוא פסח שני ולא השלמת פסח ראשון. וצ"ע.

ועל כל פנים, מדברי הרמב"ם מוכח שלא נקט כהבנת הירושלמי, שהרי לירושלמי יוצא שיש סתירה בין משנה זו שהיא כר' נתן ובין המשנה דנטמא בשר שאינה כר' נתן, ואילו הרמב"ם הביא לדינא את שתי המשניות (חבורה שאבד פסחיה: רמב"ם הל' קרבן פסח ג, ד-ו וכנ"ל; משנת נטמא הבשר: רמב"ם שם ד, ב), ובהכרח שלא ראה אותן כסותרות.⁶ ועמד בזה ערוה"ש העתיד (הל' קרבן פסח קפו, יג), וכתב שכנראה הרמב"ם הסיק מסתימת הבבלי שהמשניות אינן סותרות, ודלא כירושלמי.

6. וכן משמע מדבריו בפיהמ"ש בשני המקומות (ז, ה; ט, ט) ששתי המשניות פשוטות ומקובלות להלכה.

ד. חמישה פסחים שנמצאה יבלת באחד מהם

נאמר בגמרא (פסחים פח, ב)

חמשה שנתערבו עורות פסחיהן זה בזה, ונמצאת יבלת באחד מהן – כולן יוצאין לבית השריפה, ופטורין מלעשות פסח שני. אמר אביי: לא שנו אלא שנתערבו לאחר זריקה, דבעידנא דאיזריק דם מיהא הוה חזי לאכילה. אבל נתערבו לפני זריקה – חייבין לעשות פסח שני.

והרמב"ם (הל' קרבן פסח ג, ט) כתב:

חמשה שנתערבו עורות פסחיהן, ונמצאת יבלת בעור אחד מהם, כולם יצאו לבית השריפה. ואם נתערבו קודם זריקת דמים, חייבין בפסח שני. נתערבו אחר זריקה, פטורין מלעשות פסח שני; שאם הקריבו פסח שני, נמצא זה שהקריב בראשון קרבן כשר מביא חולין לעזרה. ואם נמנו כולם על פסח אחד, נמצא נשחט שלא למחויב, וזה כמי שנשחט שלא למנויו. ואם התנה כל אחד מהם ואמר: אם אינו פסח, יהיה שלמים – דם הפסח בשפיכה, ודם השלמים בזריקה, והניתנין בזריקה לא יתן אותם בשפיכה לכתחילה. לפיכך, פטורין מפסח שני.

במקרה זה, התברר שאחד הפסחים הוא בעל מום, וכמו שכתב רש"י: "יבלת – מום לפסולי", ומום זה נזכר במשנה ובגמרא (בכורות מא, א; מג, א).⁷ בביאור הסיבה לכך שהגמרא דנה דווקא על פסח שני, כתב בספר ירח האיתנים (לר' אברהם ב"ר מרדכי מבאהסלוב; פסחים שם) שהדבר נובע מכך שבהמשך הגמרא התבאר יותר מדוע הם פטורים מפסח שני אף שחבורה אחת לא יצאה ידי חובתה. דביארה הגמרא שהאופן היחיד להביא פסח שני במקרה של ספק כזה, הוא להתנות שאם לא יקרב לשם פסח, יקרב לשם שלמים, ויש בכך בעיה, ולכן הם פטורים לגמרי. ולפי זה כתב הירח האיתנים שהבאת פסח על תנאי דשלמים אינה אפשרית בפסח ראשון, אלא רק בשני; דפסח ראשון קרב אחרי תמיד של בין הערבים ואילו שלמים קרבים לפני תמיד של בין הערבים. ואמנם

7. האחרונים דנו מדוע לא לומר שהקרבן הפסול בטל ברוב. יעוין בחוות דעת (ביאורים קא, ה), ישועות יעקב (יו"ד קא, ז), מהרי"א הלוי (ב, נו), הכתב והקבלה (במדבר ט, י), שו"ת ר' עזריאל הילדסהיימר (א, יו"ד קסג), אבן האזל (הל' מאכלות אסורות ח, יא), שבט הלוי (ג, יט; יא, ב), ועוד.

גם פסח שני קרב לכתחילה אחרי תמיד של בין הערבים, אבל בנסיבות אלו, היה אפשר להקריבו על תנאי קודם תמיד של בין הערבים. וזה אינו אפשרי בפסח ראשון, שכן מדובר בפסחים שכבר נשחטו, והתמיד ודאי נשחט עוד לפניהם, ואת הנעשה אין להשיב. וכעין הסבר הצל"ח דלעיל. ולעיל הוקשה על הצל"ח שחידש מדעתו שמדובר בתנאי, אך על ירח האיתנים אין קושי, שכן הגמרא עצמה דנה על עשיית פסח שני על תנאי, ושפיר יש להבין שדיון תלמודי זה מעיקרו לא התייחס אלא לפסח שני.

ה. האומר ששחט פסח שלא לשמו

כתב הרמב"ם (הלי קרבן פסח ד, א):

הפסח אינו נשחט אלא לשם פסח ולשם בעליו, ואם שחטו במחשבת שינוי השם, פסול. השוחט את הפסח על בני חבורה, ואמר להם לאחר זמן: אותו הפסח ששחטתי עליכם שלא לשמו שחטתיו – אם היה נאמן להם, סומכין על דבריו; ואם לאו, שורת הדין שאינו נאמן, והרוצה להחמיר על עצמו, הרי זה משובח, ויביא פסח בשני.

גם כאן יש לדון מדוע הרוצה להחמיר מביא פסח שני ולא משלים בפסח ראשון מיידית. וכתב בשו"ת חכם צבי (תוספות חדשים, ס): 'לשון פסח שני, דמשמע שאמר ליה **אחר שכבר עבר הזמן שחיטת הפסח**'. והיינו שבסתמא דמילתא עבר זמן השחיטה, ואה"נ שאם לא עבר, יש להשלים ולעשות פסח ראשון חלופי. יש להוסיף שהרמב"ם דק בלשונו הזהב, וכתב להדיא שהאמירה הייתה 'לאחר זמן', ודבר גדול דיבר הנביא, שכן רבא בגמרא (גיטין נד, ב) מחלק בין אמירה מיידית שבה האומר נאמן ובין אמירה לאחר זמן שבו אינו נאמן, והרמב"ם (הלי פסולי המוקדשין יט, טו) הביא את דבריו להלכה, ורק הוסיף שהרוצה להחמיר על עצמו ולחשוש לדבריו הרי זה משובח. וגם דבריו כאן תואמים לעיקרון זה. נמצא אפוא שהאמירה הייתה לאחר זמן, וכבר לא נותרה אפשרות להשלים את הפסח במועדו, אלא רק להביא פסח שני.

פסח לה' | סימן יט
תקנתו של קרבן פסח שנפסל: פסח שני או השלמה מיידית?

ובשו"ת עונג יו"ט (סי' קעז הערה 3 ד"ה והא) כתב:

והא דמפרש הר"מ ז"ל דמיירי לענין פסח שני, ולא מפרש דמיירי לענין פסח ראשון שיש שהות עדיין להביא פסח ואמר להם אחר הזריקה שהוחזק בהיתר ששחטו שלא לשמו, ושורת הדין אינו נאמן ואין צריך להביא פסח אחר, הואיל ויצא בהיתר, ואם רצה להחמיר על עצמו להביא פסח אחר להמנות עם אחרים כדברי הכס"מ. נראה פשוט דעל פסח ראשון אי אפשר לאמר דרשאי להחמיר על עצמו להביא פסח אחר. דנהי דלענין איסור הבאת חולין בעזרה יש תקנה, להמנות עם אחרים, כמו שכתב הכס"מ, מכל מקום הא עושים איסור ועוברים על כל תורתו אם הפסח כשר והם אינם אוכלים אותו. ואף אם שוחטים אותו לאלתר, עוברים על מצות עשה דואכלו את הבשר. וכיון דשורת הדין אינו נאמן, אינם רשאים להחמיר על עצמם ולבטל מצות עשה דאכילת פסח. ולהכי על כרחך שאמר להם אחר אכילת הפסח, ומיירי לענין פסח שני. ושפיר קתני שורת הדין אינו נאמן. דמשמע שאם רצה להחמיר על עצמו להביא פסח שני, רשאי, דהיינו להמנות עם אחרים, כדברי הכס"מ ז"ל.

כוונתו מבוארת, שאין מקום להחמרה בעוד הפסח הראשון לפנייהם ויש עליהם חובה לאוכלו. והחמרה במקרה זה היא חומרא דאתי לידי קולא של עבירה על איסור נותר, או עכ"פ ביטול עשה של אכילת הפסח הראשון. ולכן ההיכי תימצא היחיד שבו יש רשות להחמיר, הוא כשלא מדובר על הכרעה בין שני פסחים העומדים לפני בני החבורה בליל ט"ו בניסן, אלא על הוספת פסח שני מלבד הפסח הראשון. והעונג יו"ט לא דן באפשרות של אכילה משני הפסחים, וכנראה הטעם לכך הוא שבזה סמך על הדין דאין נמנים על שני פסחים כאחד (פסחים פח, ב), ועל מה שכתב הרמב"ם (הל' קרבן פסח ב, יא): 'הממנה עצמו על שני פסחים, אינו אוכל אלא מן הנשחט ראשון'.

8. נראה שזו ט"ס וצ"ל שורפים. והכוונה לומר שגם אם ישרפו את הבשר לאלתר ולא יותירו ממנו עד בוקר, סוף סוף יש בזה ביטול של המצווה לאוכלו.

9. איברא, דלכאורה דברי הרמב"ם סותרים למה שכתב (שם ג, א) שהנמנה על שני פסחים אינו אוכל לא מזה ולא מזה. ועמדו בזה אחרונים רבים, כמצוין בספר המפתח (ב, יא ד"ה והממנה).

פסח לה' | סימן יט
תקנתו של קרבן פסח שנפסל: פסח שני או השלמה מיידית?

ו. היה טמא או חולה בשעת שחיטה וטהור ובריא בשעת זריקה

נאמר בתוספתא (ז, יב^ט):

היה טמא בשעת שחיטה וטהור בשעת זריקה, טהור בשעת שחיטה וטמא בשעת זריקה – הרי זה אין אוכל וצריך לעשות **פסח שני**. חולה בשעת שחיטה ואין יכול לוכל כזית, חלום בשעת זריקה ויכול לוכל כזית; חלום בשעת שחיטה ויכול לוכל כזית, חולה בשעת זריקה ואין יכול לוכל כזית – הרי זה אינו אוכל, וצריך לעשות **פסח שני**. לעולם אין יוצא ידי חובתו, עד שיהא חלום בשעת שחיטה ובשעת זריקה.

התוספתא מתייחסת לשני סוגים של מניעות: מניעה של טומאה, ומניעה של מחלה. בשני הסוגים, התוספתא מחייבת בפסח שני בין אם המניעה הייתה קיימת בשעת שחיטה ולא בשעת זריקה ובין אם המניעה הייתה קיימת בשעת זריקה ולא בשעת שחיטה. דין זה לא הובא בגמרא וברמב"ם, ועם זאת יש לעיין בו ולבחון את השלכתו לנידונו. דלכאורה יש להקשות, מדוע מי שנטהר או החלים בין שחיטה לזריקה לא יעשה פסח ראשון חלופי, ומדוע מניחה התוספתא שהוא יידחה לפסח שני.

והנה, יש לעמוד על כך שקודם שדנה התוספתא על חיוב בפסח שני, היא דנה על אכילה בפסח ראשון: 'הרי זה אין אוכל'. והקביעה שבמקרים אלו אין אוכלים בפסח ראשון, היא שמולידה את החיוב בפסח שני. ולאור זה, שמא יש מקום לומר שהואיל והדיון על האכילה הוא דיון הנוגע לליל ט"ו, לכן גם התולדה הנובעת ממנו נכתבה באופן של ליל ט"ו, דהיינו באופן שכבר אי אפשר להקריב פסח ראשון חלופי. ולכן החיוב מתייחס לפסח שני ולא להשלמת פסח ראשון. ומעין ההסבר שנכתב לעיל לדין קרבן שנמנו עליו רבים עד שאין בו כזית לכל אחד.

10. לדין זה יש מקבילה חלקית בבבלי (עח, ב), אך בה לא מוזכר פסח שני, ורק נאמר: 'יתנו רבנן: הרי שהיה חולה בשעת שחיטה וחלים בשעת זריקה, חלים בשעת שחיטה וחולה בשעת זריקה – אין שוחטין וזורקין עליו, עד שיהא חלים משעת שחיטה עד שעת זריקה'.

פסח לה' | סימן יט
תקנתו של קרבן פסח שנפסל: פסח שני או השלמה מיידית?

ועוד יש להוסיף, שבהמשך הלכה זו בתוספתא נאמר :
וכולן ספק נזרק עליהן דם ספק לא נזרק עליהן דם, ספק יש בהן כזית לכל אחד
ואחד ספק אין בהן, ספק טמאין ספק טהורין – פטורין מלעשות פסח שני. זה
הכלל, כל הספיקות פטורין מלעשות פסח שני.

בסיפא זו נוסף ספק בשיעור אכילת כזית לכל אחד, שכאמור ניתן להבין
שהוא ספק המתעורר בשעת האכילה, בליל ט"ו, ולכן ההשלכה שלו היא דווקא
פסח שני ולא השלמת פסח ראשון. וכן נוסף ספק טמאין ספק טהורין, שגם בו
ניתן להבין בפשטות מדוע ההשלכה היא דווקא פסח שני, דבמקרים רבים אין
אפשרות להיטהר לאלתר מהטומאה, ואף שהיטהרות כזו נזכרה ברישא של
ההלכה, ואין תקנה אלא בפסח שני.

ב. דיון על השלמה מיידית של פסח ראשון

פסח שנמצא בעל מום או טריפה

כתב הרמב"ם (א, כ) :

השוחט את הפסח ונמצא בעל מום או טריפה – הרי זה שוחט אחר, בין בחול
בין בשבת. אפילו מאה זה אחר זה, שוחט והולך עד שיכשר אחד, או עד שתחשך
וידחה לשני, שהרי אנוס הוא.

בספר הליקוטים על הרמב"ם (מהד' פרנקל) הובא בשם 'ביתא יוסף'¹¹
שהקשה על הרמב"ם קושיות רבות: ראשית, מאי קא משמע לן, פשיטא שאם
הקרבן נפסל יש להקריב אחר. שנית, מאי קא משמע לן במה שכתב בין בחול
בין בשבת. שלישית, מאי קא משמע לן במה שכתב שאפילו מאה זה אחר זה.
רביעית, מאי קא משמע לן במה שכתב עד שיכשר אחד, הרי פשיטא שאחר
שיכשר לא ישחט עוד. חמישית, מאי קא משמע לן במה שכתב עד שתחשך, הרי

11. והוא כינוי לקטעים שלא נודע מי מחברם, ונדפסו לראשונה בספר הליקוטים לעיני קדושי
משפחת פרנקל, כמבואר בהקדמה לספר הליקוטים (מהד' תשע"ז; עמ' רמ סעיף נא ובהערה).

פשוט משתחשך לא ישחט עוד.¹² שישית, מה שכתב הרמב"ם שאנוס הוא כנימוק לכך שיידחה לשני אינו תואם לשיטתו (ה, ב) שבין שוגג ובין מזיד נדחים לשני, ולא רק אנוס. שביעית, מאי איריא פסח, הרי דין זה נכון בכל הקרבנות הדוחים שבת, שאם נמצאו פסולים יש להביא קרבן חלופי.

בהמשך דברי ה'ביתת יוסף', נכתב בתוך סוגריים רבועים תירוץ, שיש חידוש בכך שניתן להשלים את הפסח גם אם השוחט הוא מהכת השלישית מתוך שלוש הכתות שבהן הפסח נשחט (פסחים סד, א-ב; רמב"ם א, ט), ועד שהוא מביא את פסחו החלופי כבר כלתה רגל מן העזרה, וקמ"ל שאפילו הכי שוחט והולך עד שיכשר אחד או עד שתחשך. ובשבת או בטומאה נוסף על כך עוד חידוש, שבני החבורה המשלימים את פסחם לאחר שכלתה רגל מן העזרה עדיין נידונים כציבור ולא כיחיד, דאם היו כיחיד, כבר לא היה פסחם דוחה שבת או טומאה. ושפיר שייך דין זה לקרבן פסח דווקא, ולא לשאר הקרבנות הדוחים שבת, שבהם לא קיים דין שלוש כתות.

אמנם נראה שיש קושי בתירוץ זה, שכן הרמב"ם לא כתב דבר וחצי דבר על שחיתת הפסח לאחר שכלו שלוש הכתות, ולכאורה לא מסתבר שכל דבריו מכוונים לעניין זה. וגם מבחינת המציאות, אין זה ברור שאכן היה קיים פרק זמן של ממש שבו כבר כלתה רגל מן העזרה מחד גיסא, ועדיין לא הסתיים היום מאידך גיסא.

עוד נראה, שאפשר ליישב את קושיות ה'ביתת יוסף' באופנים אחרים. ויש להקדים ולהבהיר שאף שהרמב"ם דקדק טובא בלשונו הזהב, הוא לא נמנע מלהשמיע גם דינים פשוטים וידועים, למען יהיה חיבורו ברור ונהיר לקטן ולגדול. לאחר הקדמה זו, יש להתייחס לגופי קושיות ה'ביתת יוסף': מה

12. ועוד הקשה מדוע כתב הרמב"ם שיידחה לשני בהלכה זו ולא בהלכות פסח שני, אך זה לכאורה לא קשה כלל, דהרמב"ם סמך עניין לו, ולא מצא טעם לכפול שוב את המקרה רק בשביל שהאמירה הנוגעת לפסח שני תיאמר בהלכות פסח שני. וכבר הובאו לעיל כמה דינים שבהם נזכר פסח שני אף שהנושא הוא פסח ראשון, וכך היא דרכה של תורה ודרכו של הרמב"ם.

שהקשה פשיטא, יש ליישב דהוה אמינא שמשעה שהאדם קיים את השחיטה והתברר שהקרבן בעל מום או טריפה, אין לו תקנה, וכעין מה שמצינו במביא ביכורים שאבדו ביכוריו אחר שהביאם להר הבית, שאינו חייב באחריותם (משנה ביכורים א, ט ורמב"ם הל' ביכורים ב, כ¹³), ובנדבה שאין הבעלים חייב באחריותה (ר"ה ו, א ועוד), ואף שיש לחלק בין נידונים אלו לנידוננו, אין לדקדק כל כך בהסבר הוה אמינא. וכן הוה אמינא שצריך לעשות דווקא פסח שני משום שהוקבעו בקרבן הפסול, וכדברי התפארת ישראל שהובאו לעיל. ובשו"ת אמרי שפר (קלאצקין; סח, יא) כתב: 'הוה אמינא דאחר ששחט הראשון ונמצא בעל מום, יצא מכלל הציבור ויחשב עתה ליחיד, וסלקא דעתך אמינא שאינו רשאי לשחוט עוד, ושידחה לפסח שני'.

ומה שהקשה מאי קא משמע לן שבין בחול בין בשבת שוחט, יש ליישב דהוה אמינא ששוחט רק בחול ולא בשבת, משום שהשחיטה הראשונה הועילה במקצת, או שלא הותרה שבת אלא פעם אחת. ומה שהקשה מאי קא משמע לן שאפילו מאה, יש ליישב דהוה אמינא שלאחר כל כך הרבה שחיטות שכשלו, כבר לא ממשיכים לנסות, וכעין מה שמצינו בדין אישה קטלנית שאסורה להינשא לאחר ששניים או שלושה אנשים שנישאה להם מתו (יבמות סד, ב ורמב"ם הל' איסורי ביאה כא, לא). ומה שיקשה דפשיטא שאחר שיכשר אחד או שחשיכה לא ישחט עוד, לכאורה לא קשה כלל, דהרמב"ם לא בא לחדש שלאחר מכן לא ישחט אלא שעד שלב זה רשאי וצריך לשחוט. וגם מה שהקשה מאי איריא אנוס לעניין פסח שני לכאורה אינו קשה כלל, דנראה שאזכור אנוס לא בא כנימוק לעשיית פסח שני, אלא כנימוק להצדקת כל השחיטות שהתבררו כחסרות תועלת. וקא משמע לן הרמב"ם שאין כאן טעות ושגגה מצד האדם, אלא להיפך, הוא עושה את חובתו ויקבל על כך שכר טוב מאת ה'. וגם מה שהקשה מאי איריא פסח אינו קשה, דישנם אינספור הבדלים בין פסח לשאר קרבנות ציבור, והוה אמינא שגם לעניין זה יהיה הבדל. ואחד ההבדלים הבולטים הוא שפסח הוא חובת כל אדם ואדם, והוה אמינא שלא הטריחה התורה את כל בעלי

13. ויעוין בדרך אמונה (שם, קס-קסא) ובמקורות שצוינו בציון ההלכה שם, בשאלה אם הר הבית כפשוטו או שהכוונה לעזרה. על החפיפה שבין המושגים 'הר הבית' ו'עזרה', יעוין במאמרי: איסור הכניסה במנועל – להר הבית או לעזרה? האוצר כד (שבט תשע"ט) עמ' רפב-רפז.

הקרבנות הפסולים להביא קרבן נוסף, ושאני שאר קרבנות ציבור שבהם אין חובה על כל אדם אלא רק חובת ציבור. כללו של דבר, אין קושי מכך שהרמב"ם מצא לנכון לשלול אפשרויות מוטעות שהיו עלולות לקנות שביתה אלמלא דבריו הברורים. ויש עוד דוגמאות רבות לדינים מתחומים שונים בהלכה, שיש דמיון ביניהם ובין ההוה אמינות השונות ששלל הרמב"ם, ולא הובאו כאן אלא מעט מהן.

לעניינינו, נמצאנו למדים שבמקרה של בעל מום או טריפה, יש אפשרות וחובה להשלים ולהביא קרבן חלופי באופן מיידית. ולפי מה שנכתב בסוגריים רבועים בשולי דברי הבית יוסף, ניתן לעשות זאת אף לאחר שכלו שלוש הכתות שעשו את הפסח, כל שלא הסתיים היום.

סיכום ומסקנות

מכל האמור נראה שבמקרה של קרבן פסח שנפסל, בין אם משום מום או טריפה ובין אם מסיבות אחרות, היכא דאפשר יש להשלימו באופן מיידית בהקרבנות פסח ראשון חלופי, ורק כשהדבר לא נעשה יש להביא פסח שני. הנחה זו היא ההנחה הפשוטה שעמדה כנקודת מוצא לדיון זה, והיא מתאששת מדברי הרמב"ם בעניין פסח שנמצא בעל מום או טריפה.

הדינים שלכאורה נראה מהם שלא כך, התפרשו על ידי האחרונים באופנים שונים, שהצד השווה לכולם (מלבד הסבר התפארת ישראל לדין משלח ושליחו ששכחו על מה הייתה השליחות) הוא שמוצאים סיבות מקומיות מדוע בכל מקרה ומקרה דנו הגמרא והרמב"ם על פסח שני ולא על פסח ראשון חלופי. ואף שלא כל ההסברים מרווחים, שערי תירוצים לא ננעלו.

מכל האמור נראה שיש לנקוט לעיקר שכאשר הדבר אפשרי, יש להשלים את הפסח בזמנו ב"ד בניסן, ועשיית פסח שני נועדה רק למי שאין הדבר בידו. הנחה פשוטה זו מתאששת מדברי הרמב"ם, ואף מדברי האחרונים עצמם, שכולם (מלבד התפארת ישראל) הסכימו לה ודנו בדברי הגמרא לאורה: הצ"ח,

פסח לה' | סימן יט
תקנתו של קרבן פסח שנפסל: פסח שני או השלמה מיידית?

הישועות מלכו, הירח האיתנים, החכם צבי, העונג יו"ט והביתה יוסף – וכל אלה
המה לנו לעיניים.¹⁴

14. בשולי הדברים, תצוין הצעתו המקורית של הרב עזריה אריאל שליט"א, שכתב לי לפרש שיפסח שני היינו ניסיון שני להקריב את הפסח בי"ד בניסן. אמנם כבר תבר לגויזיה, הוא מותיב לה והוא מפרק לה, דאין זו משמעות הלשון, ולא מצאנו חבר לשימוש בלשון פסח שני במשמעות זו.